

ՀԱՅ — ԴՈՄԻՆԻԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Շարունակութիւն. տես Բազմ. 1922 Յունուար. էջ 138)

Տ. Յ. — Փռնեցւոյն խումբէն մի քանի ուրիշ գրութիւններ եւ գրչներ:

Յիշեցինք արդէն էր. Բարթողիմէոսի ընկերը՝ Պետրոս Թերագոնեցին, աշխարհիկ գրիչ, որ Թարգմանեց Պետր. Արագոնեցւոյն ճառերը և հաւանաբար Գոնեցւոյն խումբին մէջ կը գտնուէր: Ինչպէս նաև Ներսէս պաւնեց (Պարոն), եպս. Որմեայ և աշակերտ Յովհ. Գոնեցւոյն. սա միաներէն աւելի յարեցաւ լատին ծէսին և չափազանց եռանդովն ողջմտութեան մէջ պակսեցաւ Նոյնպէս էր. Դանիէլ Դաւրիժեցի, Մարգարի Ս. Թարգման վանքին կրտսեր էղբայրն էր, որ ցուցամուտութեամբ ինքզինքը լատին քահանայ կը կոչէր, և ստէպ կռուի մէջ էր իր ազգակից հայերուն հետ: Թարգմանեց կամ թէ Բարգմաթիւ յաւելումներով ընդարձակեց էր. Մարտինոս Պոլնի՝ վարդ կայսերաց և Հռոմայ Գահաւայապետաց գործը, Թարգմանութեան քննադիրը կը գտնուի ի Ս. Ղազար. Սմանց Հայ եկեղեցւոյ մուրուրութեանց վրայ գրեցի մ'ալ իրեն կ'ընծայեն, որ հաստատուն հիմ մը չունի կ'ըսէ Նիման. և սակայն ճիշտ կ'երևի այս՝ կրտ. Կարգի էր. Դանիէլի մէկ գործէն՝ որ կը կոչուի Պաշտպանութիւն Հայոց տրուած մարտարարն (Բարիգ. Աղգ. Գրատ.):

Փռնեցւոյ հետ պէտք է յիշել նաև Կաֆայի երկու եպիսկոպոսները, երկու Թարգմանները: Առաջինը Վրացի էր, ծնած՝ ի Կաֆա (Թէոդոսիա) և 1323ին արդէն իսկ եպիսկոպոս էր Կաֆայի (հաւանաբար նոր ձեռնադրուած), ինչպէս յայտնի է Գար. Կարգէն երկու եպիսկոպոսներու 6 հոկտ. 1323ին մէկ վաւերաթուղթէն: 1326ի Ապր. 11ին Յովհ. ԻԲ. հրաման

տուաւ իրեն որ կարենայ ութ ընկերներով Յիսուսի գերեզմանը այցելել: Այս Թարգմանին կ'ընծայեն վկայաբանութիւն մը և մայր մաշտոց մը՝ որոնց վրայ վերջէն կը դառնանք:

Միւս Թարգմանը Կաֆայի վրայ կը դրուի 1334ին, մարտ 11ի կոնդակով մը. կը մեռնի 1357ին օգոստ. 23ին: Ինքը Թարգմանած կը տեսնուի 1354ին. «իւնկովկէս տեայ Գ. Ս. Փռնեցւոյն» Յ. Խորհրդոյ Ս. Սեդակոյն վեց գրերը. ինչպէս կը յիշէ Հ. Ալիշան (Սիւսիան, 385):

Ալիշան է հոս Ս. Թովմասի գործերուն Թարգմանութեանց վրայ ալ ջանի մը խօսքը ըսելու, յորս էր. Բարթ., Յովհ. Գոնեցի և Յակոբ Թարգման իրենց մասն ունեցան՝ ինչպէս ըսինք: Ըստ աւանդութեան՝ Ս. Թովմասի երկու բովանդակութիւնք ալ (աստուածաբանութեանը և Ընդդէմ Հիթանոսացը) հայերէն Թարգմանած է Բարթ. իր ընկերներով. որոնցմէ ձեռքերնիս հասած է միայն Բովնդ. աստուածաբանութեան Գ. մասը՝ գրեթէ ամբողջակա՞ն, և Գ. մասի Յաւելումին Ա-ԵԲ ինդիքները, որ են Քրիստոսի և Ս. Խորհրդոց վրայի ճառերը:

Ջարմանալի չէ որ միայն ասոնք մնացած ըլլան, վասն զի միւս մասերէն աւելի օգտակար ըլլալով ոչ-ուղղափառ Հայոց վարդապետական սխալներուն դէմ, շատ անգամներ օրինակուած պէտք են ըլլալ: Հաւանաբար այս պատճառաւ է որ Թարգմանած են ուրիշ շատ գործեր ալ — Բովանդակութեան Գ. մասը Թարգմանած է Յովհ. Երզնկացի՝ Մործորդ վանքին մէջ՝ Ջաքարիա Մործորդեցւոյ և Բարթ.ի աշխատակցութեամբ 1325ին, որով Գոնեցւոյն միաբանութիւնը հաստատուելէն առաջ

Բարթ. դեռ այն ատեն հայերէնը չէր սորված, այլ պարսիկ լեզուով կրնար յարմար ելրենբը թեկադրել (տ. Սոմայ, Quadro delle opere tradotte, 37): Շատ մը հայ գրիչներու համեմատ Բարթ. իր ընկերներով 1329ին թարգմանած է ոչ միայն Ս. Խորհրդոց ճառը, այլ նաև Քրիստոսաբանութիւնն՝ որ է Գ մասը, և անոր Յաւելուածը մինչև Վերջինը մարդոյ: Այս թարգմանութիւնն հաւանաբար այն ատեն եղած է, երբ Բարթ. և ընկերները Մաւրազ կը գտնուէին Յովհ. Փռնեցւոյն քով: Թարգմանութեանն երկրորդ կէսը հաւանաբար Գիրք եօթ խորհրդոյն է, զոր Յովհ. Մարաղայի մէջ Բարթոլոմէոսի հետ թարգմանեց, կ'ըսէ Կալանոս:

Թէ՛ Ծործորոյ վանքին (1325) և թէ՛ Մարաղայի (1329) թարգմանութիւնը կը պարունակէր հաւանաբար Գ. մասի Յաւելուածին Ա-ԿԼ խնդիրները: Վասն զի այս երկու թարգմանութեանց ալ երկրորդ մասը հազիւ կարելի էր Գիրք խորհրդոց կոչել, եթէ Գ. մասին Կ-Ղ խնդիրները միայն պարունակէր:

Եթէ սպացուցուէր որ 1325ի կամ 1329ին Հայ թարգմանութիւնը կը պարունակէր նաև Յաւելուածին մէկ մասը, այդ Յաւելուածին ամենահին վկայութիւնը պիտի ըլլար այս: Խորհրդոց վարդապետութիւնը պարունակող Գ. մասին ուրիշ թրգ. մ'ալ կայ Վատիկանո 1415ի հայ գրչագրի մը մէջ (րիւ 45), և է եղ. Պետրոս Արագոնացւոյն և եղ. Յակոբ Թարգմանին 1347ի թարգմանութիւնը, կը պարունակէ Բովանդակութեան Գ. մասին Կ-Ղ խնդիրները, և Յաւելուածին Ա-ԿԼ խնդիրները, որ է Ս. Խորհրդոց ամբողջ ճառը:

Բարիգու Ազգ. Գրադարանը հայ գրչագիր մ'ալ ունի ժեշ դարու (թիւ 134) որ կը պարունակէ Քրիստոսաբանութիւնը (=Գ. մաս, խնդ. Բ-ԾԹ), սկիզբն ու վերջը թերի է, առ այժմ չկրցանք որոշել թէ որ թարգմանութիւնը կը ներկայացնէ, Ծործորոյ թէ՛ Մարաղայ կամ թէ՛ Քրուսեցւոյն:

Յերաւի շատ կարեւոր գործ պիտի ըլլայ յիշեալ, ու թերևս ուրիշ տեղեր ալ ծածկուած գրչագիրներու Հրեշտակային Վարդապետի գործերուն ամենահին թարգմանութեանց հրատարակութիւնը:

Այդ գործերուն մէջ՝ որ դեռ այնքան որոշ չենք գիտեր Փռնեցւոյն ընկերաց թէ՛ յաջորդներուն ընծայել, յիշենք նաև Մեկ. ճարիւն Յայտնութեանը, 27 զուխներով, որ կը գտնուի Պերլինի թ. 74 գրչագրին մէջ՝ եղ. Յովհ. Անկլոսի գործերէն վերջ: Ղարաթեանց նկարագրելով այս գրչագիրն՝ կ'ըսէ թէ՛ այդ գործը հաւանաբար Միաբ. եղբարց կարգէն մէկունն է. մանաւանդ որ այն ատենները մեծ խնդիր կը յարուցանէին Յայտնութեան վրայ՝ Կրտսեր եղբարց և Փռնեցւոյ շատ կէտերու մէջ հակառակ աստուածաբանները:

Մեծն Այերտի աստուածաբանութիւնը, լատիներէնէ թարգմանութիւն ժԻ դարու՝ անանուն մեկնչի մը, ինչպէս կը յիշէ Սոմայ: Աւելան զայն Արագոնացւոյն կ'ընծայէ (Սիսակոս, 384):

Յի. ճմառութեանց իրաց գիրքը, շատ ծանօթ գրութիւն եղ. Յովհ. Ս. Ճմիւնեանի ի Կ. Փար. որու համառոտուած հայ թարգմանութիւնը կը գտնուի Բարիգ (Ազգ. գրադ. րիւ 312):

Հուսկ տեսնենք թէ արդեօք ժԻ դարու այդ պատմական աղբիւրը՝ զոր Կալանոս միշտ զործածեց և պատմական մասն ընդարձակեց՝ Փռնեցւոյն խուսրին և անոնց անմիջական յաջորդներուն տալու է. վասն զի ամբողջ նիւթը այնպէս մը կը պարզէ՝ որ աւելի միաբանող եղբոր մը կը սպասուի՝ քան ուրիշէ մը: Աւելի կանոնագրաւ կան՝ գրութիւն մ'է՛ ան՝ քան պատմական: Ոչ միայն քանի և փաստերով, այլ աւանդութեամբ ալ կը ընկնայ միշտ ցոյց տալ որ հոռմէական միութիւնը եղած է, որ Հայ եկեղեցւոյն հին Հայերը և հին ժողովները ընդունած են միշտ ուղղափառ հաւատքը և ոչ մէկ էական կէտի մէջ տարբերած են հոռմէականէն: Սակայն երբեմն չափազանց դիւրութեամբ կը հաս-

տատէ հեղինակը՝ ինչ որ ինք կը փափաքի որ ճիշտ ըլլայ. և այս սխալները ոչ միայն չի սրբագրեց կալանոս, այլ և ընդարձակեց և բազմացուց:

Գրչագիրը զոր գործածեի եմ, կ'ըսէ կալանոս, կաֆա քաղցէն կու գար, ուր էր Միաբ. եղբարց զլիաւոր ուսումնատեղին, գրուած 1366/ին Պատմական մասը Յովհ. Գոնեցոյն նամակով կը վերջացնէ, յորում ընդարձակօրէն կը պատմէ իր միաբանութեան հիմնարկութիւնը:

Ամփոփեց Հ. ԳԵՌԳ ՈՍԿԵԱՆ

(Շարունակելի)



ԱՐԻԱՀԱՄ ՆԱՀԱՊԵՏ



Հնախօսը և սրբախօսը Աբրահամ նահապետի անուան ներքե շատ խնդիրներ յուզած են: Հետեւելով ֆրիստոնէական թառարանին՝ ավարակ մը տալ կը փափագինք ասոնցմէ մի քանիներուն:

Աբրահամու զոհը. — կը գտնենք նահապետին վրայ պատմուածներէն, ինչպէս իրեն մատուցած իսահակ որդւոյն զոհը, որ բոլորովին խորհրդանշի մ'է Յիսուսի ֆրիստոսի կատարած զոհին: Խննդոց գիրքը կը պատմէ, որ ինչպէս ինքը կը հնազանդի և կը հաւանի Աստուծոյ հրամանին՝ ողջակէզ մատուցանելու իր միակ որդին, և իսահակ կը հնազանդի հօրը և անձամբ կ'ընդգրկէ ողջակիզման փայտը, և միաւրին կ'ելլեն բլրան վրայ: Նոյն և նման Որդին Աստուած մարդանալով կը փափագի ընդունիլ բաժակն, և ինքն է որ խաչափայտն առած ուսոցը վրայ՝ կ'ելլէ զէպի Գողգոթի բլուրը:

Խորհրդանշանի լի մակնութիւնը. — Քրիստոս, նշութեան առաջին զարէն սկսեալ Աբրահամու զոհը մեկնուած է՝ իբրեւ օրինակ Յիսուսի ֆրիստոսի զոհին: Պողոս Առա-

քեալ Եբրայեցոց Թղթոյն մէջ (ԺԱ. 19) կ'ըսէ. Աբրահամ պատարագ մատոյց իսահակը, և միամօրը կը մատուցանէր. որուն համար ըսուեցաւ թէ իսահակով քեզ զաւակ պիտի կոչուի, միտքը դրաւ թէ կարող է Աստուած մեռեալներուն յարուսթիւն տալ. ուստի և օրինակ ընդունեցաւ զայն, այսինքն նա օրինակ եղաւ հանդերձելոյն, որուն հայ թարգմանութիւնը կը ղենէ. «ուստի և յառակս իսկ ընկալաւ զնա», որ թարգմանութիւն է յոյնին «ὅθεν αὐτόν καὶ ἐκ παρθένου ἐκοιμίσασα»: Եկեղեցւոյ շատ Հայրեր նմանութիւնս շատ անգամներ իրենց գրոց մէջ նշանակեցին: Կը գտնենք ծիսարաններու մէջ ալ յիշատակուած՝ զոհիս նշանակութիւնը, ինչպէս Ս. Կիրեղ աղբարանդապետն և Յակոբիկ Ասորւոյ և այլ պատարագամատոյցներուն մէջ:

Կան յուշարձաններ զոհիս՝ երկրորդ զարէն սկսեալ, ըլլայ ձեռագիրներու մէջ, ըլլայ մանաւանդ գետնադամաններու, գերեզմանաբարերու, եկեղեցւոյ և սրբազան վայրերու որմերու վրայ: Նկարներս կան որ դրուագուած են քարերու վրայ, կամ իրճանկարներ են զանազան ձևերով և խորհրդանշներով: Արլի մէջ կը տեսնենք դեռ այժմ եօթնակամարակապ դամբարանի մը վրայ զԱբրահամ՝ ձեռքը սուր և սեղան մը: Լատերանեան թանգարանին մէջ՝ Յուժիոս Թասոսի որմնափակ դամբարանի վրայ նոյնը նկարուած է, և այլն: Կան փղոսկրեայ սիւնակ, արծաթ դգալ, ոսկեզօծ բաժակներ, սպակէ ըմպանակներ, կապարեայ ձուլածոներ, կաւէ ամաններ և այլն, որոնց վրայ կան դրուագուած Աբրահամու զոհը, շատերը երկրորդ զարու գործեր:

Յալստուծիւն (Apocalypse) Աբրահամու — Անվաւեր գրուածոց մէջ կը յիշուի Աբրահամու յայտնութեան գիրք մը, ըստ Ս. Իպիփանու յոյժ չար արտադրութիւն մը, որուն հեղինակը կը համարուին Սեթեան աղանդաւորներ, կայ ևս իրեն ընծայուած կտակ մը, որուն երկու յոյն քնագիր օրինակներ հրատարակուած են,